

Η Αυγή μέσα στο Ζόφο

Ερωτήματα και κατευθύνσεις στην περιδιάβαση
του «Μεγάλου Ανατολικού»

I

Το Νοέμβριο του 1990, ο καταραμένος και κατ' άλλους θεϊκός μαρκεσιος ντε Σαντ ξεφεύγει, μετά θάνατον, από τη Βαστίλλη και το ασύλο φρενοβλαβών του Σαραντόν και μπαίνει στο Πάνθεον: ο πρώτος τόμος των απάντων του εκδίδεται από την Pléiade – το άκρον άωτον της επίσημης καθιέρωσης στα γαλλικά γράμματα.

Ένα μήνα αργότερα, το Δεκέμβριο του 1990, ένας θαλάσσιος κολοσσός, βιθισμένος για δεκαετίες και γνωστός μόνο από σκόρπιες, λίγο πολύ σκανδαλιστικές φήμες, αναδύεται στην Ελλάδα: η ΑΓΡΑ εκδίδει τους πρώτους τόμους του «Μεγάλου Ανατολικού», της θρυλικής ωκεάνιας ερωτογραφίας του Ανδρέα Εμπειρίκου, του θαυμαστή αλλά και αντιποδα του Σαντ. Η καθιέρωση, όμως, δεν θα 'ρθει. Το αντίθετο. Το εκδοτικό γεγονός προκαλεί το σάλο αλλά το περίλαμπρο υπερωκεάνιο δεν βρίσκει «ντοκ», ένα λιμάνι να το υποδεχθεί. Ο αγαθότατος ναυπηγός και πλοηγός του, ο μέγας υπερρεαλιστής ποιητής Ανδρέας Εμπειρίκος, αν και «αναγνωρισμένος» πλέον, κινδυνεύει πάλι να ελλεισθεί και αυτός και το έργο του και προπαντός η ερωτική μυθιστορία-ποταμός σε μια νέα Βαστίλλη, σ' ένα άλλο Σαραντόν.

Παρά τη θερμή συνηγορία ποιητών του μεγέθους ενός Ελύτη, της αξίας ενός Κακναβάτου και πέρα από λιγοστές εξαιρέσεις κριτικής αποδοχής, ο «Μέγας Ανατολικός» κι ο Ανδρέας Εμπειρίκος δέχθηκαν κανονιοβολισμούς, (ιδιαίτερα από κείνους που αρνήθηκαν να προχωρήσουν την ανάγνωσή τους πέρα από το φυλλομέτρημα των σελίδων των δυο πρώτων τόμων του 1990). Λέχθηκαν και γράφθηκαν όσα λέγονταν και γράφονταν για τον Σαντ: «επαναληπτικός, μονότονος, βαρετός, αηδιαστικός, παράλογος, δεν διαβάζεται...» Κι όμως, τώρα ο Σαντ γίνεται, κατά κάποιον τρόπο, πιο αποδεκτός. Γιατί; Γιατι αυτή η διαφοροποιημένη στάση απέναντι στους δυο μεγάλους ερωτογράφους, απέναντι στις «120 Μέρες των Σοδόμων» από τη μια και το «Μέγα Ανατολικό» από την άλλη, στον ίδιο ιστορικό χρόνο;

Το γεγονός δεν εξηγείται απλουνστεντικά με τη διαφορά πολιτιστικής στάθμης ή και κοινωνικής ανάπτυξης ανάμεσα σε Γαλλία και Ελλάδα. Οι διαφορές εντάσσονται και ταυτόχρονα ξεπερνιούνται στους καιρούς μας της παγκοσμιοποίησης του κεφαλαίου και των

πολιτισμικών προτύπων. Εξάλλου η φιλολογούσα Αθήνα, ίσα ίσα λόγω της διαφοράς της, ποτέ δεν θα εκώφευε σε μηνύματα που εκπέμπει το Παρίσι.

Ο Σαντ, βέβαια, δεν είχε γίνει ανώδυνος. Η αποδοχή του στη σειρά της *Pléiade* έχει ένα χαρακτήρα εξορκισμού. Την ίδια εποχή, η *Pléiade* εκδίδει και Μαρξ: μέσα στους κρότους και τις θριαμβολογίες της Δύσης αμέσως μετά τις καταρρεύσεις του 1989-'91 στην Ανατολή, ο Μαρξ θα μπορούσε πια να θεωρηθεί σαν ένας φιλόσοφος ανάμεσα στους άλλους. Κι ο Σαντ ένας συγγραφέας ανάμεσα στους *Litterati*.

Το ερώτημα, όμως, παραμένει: γιατί να μη θεωρηθεί κι ο «Μέγας Ανατολικός» ένα λογοτεχνικό ερωτογράφημα πλάι στ' άλλα; Γιατί να προκαλεί ένα κείμενο που θεωρήθηκε «πορνογραφικό» σε συνθήκες αδιάφορης αποδοχής της γενικευμένης τηλε-φωτο-πορνοθεάσης, τηλε-πορνο-ακρόασης και ναρκωτικής πορνο-εξάρτησης; Ο Οδυσσεύς Ελύτης σημειώνει ότι η αξία του «Μεγάλου Ανατολικού» «βρίσκεται στην παναγαθοσύνη του ποιητή που διαχέεται πάνω στους χαρακτήρες και στις αξίες των πλέον διαφορετικών τύπων του έργου, πρωταγωνιστών ή κομπάρσων, και αναεκπέμπεται αδιάκοπα στον αναγνώστη σαν ένα είδος ευλογίας»¹.

Γιατί η αγαθοσύνη να απωθείται περισσότερο από τη φρίκη;

Η αγαθοσύνη, εδώ, είναι καρπός του πνεύματος, όπως στον Παύλο, κι όχι απλώς φυσική κατάσταση ενός «καλού άγριου», ενός *Bon Sauvage à la Rousseau*. Δεν βρίσκεται στην αρχή αλλά στο τέλος. Είναι το *Noch-Nicht-Sein* (Bloch), αυτό-που-δεν-υπάρχει-ακόμα, το *Niemandrose* του Celan, του Κανενός το Ρόδο. Ο κόσμος πιο εύκολα αποδέχεται τη φρίκη που έζησε, ζει και περιμένει, (λόγου χάρι στις «120 Μέρες των Σοδόμων» ή την κινηματογραφική της εκδοχή, το «Σαλό» του Παζολίνι μ' όλους τους τρόπους του φασισμού), παρά την Αγαλλίαση-που-δεν-υπάρχει-ακόμα. Μια ουτοπία όπου το Μεσσιανικό και το Ερωτικό ενώνονται, όπως στο «Άσμα Ασμάτων», το Ερωτικό στο φως του Μεσσιανικού, το Μεσσιανικό μ' όλη την αγαλλίαση του Παντοκράτορα Έρωτα. Ένας κόσμος χορησμένος από την οδύνη μπορεί, όχι χωρίς αντιστάσεις, ν' αναγνωρίσει, τελικά, το πρόσωπό του στον καθρέφτη που δυο αιώνες τώρα του τείνει ο Σαντ. Αρνείται, όμως, να κοιταχτεί στο κάτω-προς του Μέλλοντος που του προτείνει ο Εμπειρικός.

Το έργο του Σαντ δείχνει το ζόφο μέσα στην αυγή των Νέων Καιρών. Είναι το λυκόφως μέσα στο λυκαυγές. Αντίθετα, εκείνο του Εμπειρικού δείχνει την αυγή μέσα στο ζόφο του αιώνα μας. Είναι το λυκαυγές μέσα στο λυκόφως.

Τα μαύρα νερά της Στιγός δεν πάσαν να τρομάζουν. Ένας κόσμος-που-πεθαίνει τα φοβάται, αλλά αποδέχεται σαν μοιραίο το να καθρεφτίζεται σ' αυτά. Ένας κόσμος χωρίς μέλλον, όμως, αρνείται ν' ατενίσει τον Ωκεανό του Μέλλοντος που διασχίζει ο «Μέγας Ανατολικός», εν πλω προς τον κόσμο-που-έρχεται.

II

Ο ίδιος ο Εμπειρικός στο «Μέγα Ανατολικό» κάνει σαφές ότι δεν είναι, απλώς, διαφορετικός από τον Σαντ: είναι το αντίθετό του². Μας δίνει, έτσι, το νήμα για τη διεξόδυση στον ερωτογραφικό του λαβύρινθο.

Κι οι δυο ξεφεύγουν –προς αντίθετη κατεύθυνση– από τα όποια συμβατικά όρια της ερωτογραφίας κι από τους όρους της όποιας αισθητικής που μένει αισθητική. Ξεφεύγουν από τα κριτήρια της μιας ή της άλλης σχολής φιλολογικής κριτικής. Κι οι δυο τους στοχάζονται τα πιο αγωνιώδη ερωτήματα της Ιστορίας και της ύπαρξης σε εποχές μετάβασης ή και κρίσης της μετάβασης, εμπλοκής της σ' αδιέξοδα.

Ο Σαντ ευτύχησε, κυρίως στον αιώνα μας, να 'χει λαμπρούς αναγνώστες, που τον διαβάζουν σκαλίζοντας ακριβώς αυτά τα τραύματα-ερωτήματα: τον Pierre Klossowski, τον Maurice Blanchot, τους υπερρεαλιστές, τον Jacques Lacan. Γιατί να μη διαβάζουμε και τον αντι-Σαντ και το «Μέγα Ανατολικό» του με τον τρόπο που μας δίδαξαν οι μεγάλοι αναγνώστες του Σαντ;

Το βιβλίο «Πλους και Κατάπλους του “Μεγάλου Ανατολικού”»³ καταγράφει μian ανάγνωση εν προόδω της ωκεάνιας μυθιστορίας του Ανδρέα Εμπειρίκου. Αρχισε με την έκδοση των πρώτων τόμων, συνεχίστηκε με την κυκλοφορία των υπόλοιπων και την ολοκλήρωση του έργου. Δεν σταμάτησε με τη δημοσίευση τριών δοκιμίων που περιλαμβάνει ο «Πλους και Κατάπλους». Προεκτάσεις και νέες διακλαδώσεις είδαν το φως με εισηγήσεις σε σεμινάρια, συμπόσια, συζητήσεις στοργγυλών τραπεζίων που οργανώθηκαν στο Πανεπιστήμιο Πάτρας, στο Ίδρυμα Γουλανδρή-Χορν, ακόμα και στη Θεολογική Σχολή του Πανεπιστημίου της Αθήνας...⁴ Η ανάγνωση εν προόδω δεν έκλεισε – ούτε κι οι διαμάχες που γέννησε⁵.

Κατευθύνσεις στην ανάγνωση δίνει μια ανοιχτή σειρά από αλληλένδετα ερωτήματα, από Clusters ερωτημάτων.

- Γιατί ένας αναμφίβολα μεγάλος ποιητής όπως ο Εμπειρικός αφιερώνει τριάντα συνναπτά έτη, από το 1945 μέχρι την παραμονή του θανάτου του, στη συγγραφή και επανεγγραφή ενός γιγαντιαίου ερωτογραφήματος, έχοντας συνάμα υπόψη του ότι οι επικρατούσες συνθήκες και τα ήθη, ιδιαίτερα στη μεταφασιοπολεμική Ελλάδα, απαγόρευαν τη δημοσίευσή του; Τι πυροδότησε και τροφοδότησε αυτόν τον τεράστιο πνευματικό μόχθο; Μ' άλλα λόγια: Ποιο Μέγα Τραύμα ήταν η πηγή του έργου; Αν, μαζί με τον Ελίτη, αντιπαρβαλλούμε το «Μέγα Ανατολικό» στις «120 Μέρες των Σοδόμων» του Σαντ, για ν' αντιληφθούμε «πώς είναι δυνατόν μια Κόλαση ακατανόμαστη να μετατραπεί με τα ίδια υλικά σ' έναν επί γης Παράδεισο»⁶, γνωρίζοντας ότι το Magnum Opus του μαρξήσιου είναι αλληλένδετο με τον εγκλεισμό του στη Βαστίλλη, τότε *ποια είναι η Βαστίλλη του Εμπειρικού;*⁷ Η ζωή κι οι μαρτυρίες των φίλων του ποιητή μαρτυρούν περί τούτου. Η πρώτη γραφή του «Μεγάλου Ανατολικού» αρχίζει αμέσως μετά την άδικη σύλληψη του Εμπειρικού από την ΟΠΛΑ και τη δραματική περιπέτεια της ομηρίας του στα Κρώρα, το Δεκέμβριο του 1944.

Ο ποιητής συλλαμβάνεται όμηρος μόνο και μόνο λόγω του ονόματος του μεγαλοαστού πατέρα του, βασικού εκπροσώπου της βενιζελικής βιομηχανικής-εφοβλιστικής μπουρζουαζίας. Η ΟΠΛΑ (ευτυχώς από μια άποψη) αγνοούσε τις τροτσκιστικές ιδέες του Ανδρέα Εμπειρικού. Για τον τελευταίο, όμως, το θρεμμένο στα προπολεμικά χρόνια από τις ιδέες της Οκτωβριανής Επανάστασης στην οποία είχε στραφεί διαμέσου του υπερρεαλισμού του Ανδρέα Breton και της έλξης του Λέοντα Τρότσκι, γι' αυτόν τον πιστό στο Μεγάλο Όραμα του 1917, η διάφηση των επαναστατικών προσδοκιών από τους άξεστους διαχειριστές της υπόθεσης αποτέλεσε τρομαχτικό τραύμα – το Τραύμα της Ιστορίας της ίδιας.

Η ευαισθησία κι η προσοχή στους ιστορικούς όρους μέσα στους οποίους άρχισε η εγ-

γραφή της ωκεάνιας μυθιστορίας είναι αλληλένδετες με τους αντικειμενικούς όρους μέσα στους οποίους αρχίζει η έκδοση κι η ανάγνωση της: βρισκόμαστε στις αρχές της τελευταίας δεκαετίας του αιώνα, μέσα στο σάλιο των καταρρεύσεων στην Ανατολή και στην ίδια τη χώρα του Οκτώβρη. Το ίδιο τραύμα της Ιστορίας, στην ακραία επιδείνωσή του, έλκει –άλλους απωθεί– στο μυθιστορηματικό ποταμό που άλλοτε, μαζί με πολλά άλλα, γέννησε και τροφοδότησε.

• Αλλά ο Εμπειρικός είναι, ολοφάνερα, ο κατ' εξοχήν Αντι-Σάντ. Πώς μέσα από τη δικιά του Βαστίλλη, το σταλινικό εφιάλτη που στραγγάλισε την επαναστατική ελπίδα, η αρχή της Ελπίδας (*Prinzip Hoffnung*) βγαίνει θριαμβεύουσα;

Ο Εμπειρικός δεν γίνεται ένας αποστάτης, ένας *Rénégat*. Με τα δικά του μέσα ανάπλασε το τραυματισμένο επαναστατικό πρόταγμα, ναυπηγώντας στις ποιητικές του δεξαμενές μια πανανθρώπινη Κιβωτό του Έρωτα, μια φουριερική ουτοπία «άνευ ορίων άνευ όρων». Διέσωσε το όραμα μιας «άνευ τάξεων Παγκόσμιας Συμπολιτείας». Πώς σώθηκε όμως ο ίδιος;

Το σύνθεμα του «Μεγάλου Ανατολικού» αποτέλεσε πραγματικά αυτό που ο Lacan θα ονόμαζε ένα *sinthome*, ένα σύνθωμα σωτηρίας. Τούτο, πάλι, για να συγκροτηθεί απαιτεί τέχνη, πνευματική πυξίδα, μέθοδο. Για τον Εμπειρικό τεράστιο ρόλο έπαιξαν η ποιητική του σύλληψη του Υψηλού (*Sublime*), ο υπερρεαλισμός, η θητεία του στην ψυχανάλυση και προπαντός η μαθητεία του στη διαλεκτική του Hegel. Αν ο Σάντ, όπως έδειξε ο Lacan, είναι αλληλένδετος με τον Καντ, ο αντι-Σάντ τον υπερβαίνει, υπερβαίνοντας τον Καντ διαμέσου του Hegel⁸.

• Αν το κάθε όνειρο είναι, όπως λέει ο Freud, η εκπλήρωση ενός πόθου, τότε ο «Μέγας Ανατολικός» είναι το όνειρο κάθε ονείρου, η εκπλήρωση κάθε πόθου. Σ' αυτή την περίπτωση, ποιος είναι ο Ομφαλός του ονείρου, το κεντρικό εκείνο σημείο που το δένει και το αποκόπτει από τη Μητέρα του; Το δοκίμιο «Ο κατάπλους του “Μεγάλου Ανατολικού” ή το Μέγα Έλεος»⁹ το ψηλαφεί στα θαυμάσια εκείνα κεφάλαια της μυθιστορίας όπου το υπερωκεάνιο συναντάει εν μέσω του Ωκεανού την Τρικυμία και, αμέσως μετά, το πλοίο-φάντασμα «Αλμπέρτα» με τη σφαγμένη γυνή κόρη Αικατερίνη¹⁰. Ο «Μέγας Ανατολικός» αναμετρείται εδώ με τη φύση και με το δικό του φάντασμα, το αντεστραμμένο είδωλό του στον Άδη. Η αφήγηση εκρήγνυται μέσα στη σύγκρουση της φύσης και του πολιτισμού, της ζωής με το θάνατο αλλά και με τη «Δυσφορία μέσα στον Πολιτισμό». Ο πλους προς ένα Νέο Κόσμο διασταυρώνεται αναπόφευκτα με τη σκιά του θανάτου και, στην καρδιά της, με την Οιδιπόδεια Τραγωδία. Μόνο με την κάθαρση της τελευταίας και το Μέγα Έλεος, μια δικαιοσύνη πέρα από το δίκαιο, μια και «κάθε δίκαιο είναι δίκαιο της ανισότητας»¹¹, είναι δυνατός ο κατάπλους στο Νέο Κόσμο.

• Πώς θα διαλεικανθεί η τραγωδία, το αίνιγμά της; Με την ψυχανάλυση, περί τούτου δεν αμφιβάλει καθόλου ο Ανδρέας Εμπειρικός. Θα διατηρήσει μέχρι τέλους τον ενθουσιασμό του και την επιστήμη του ασυνείδητου και στον ατελευθερωτικό της ρόλο. Θα την ιππηρετήσει «επί δώδεκα συναπτά έτη, ως ευσυνείδητος ερευνητής των εγκάτων της ψυχής των ανθρώπων»¹² – μέχρι να του απαγορευτεί η ψυχαναλυτική κλινική πρακτική το 1951, όταν τέλειωνε την πρώτη γραφή του «Μεγάλου Ανατολικού». Μετά τη βίαιη αποκοπή από το Μαφισμό στα Κρώφα, ο ποιητής γνωρίζει μια δεύτερη τραυματική ευνουχιστική εμπειρία, αυτή τη φορά από την *Altra Pars*, το κατεστημένο των αστών νικητών του εμφυλίου πολέ-

μου. Η ψυχανάλυση δίνει τον ιστό της στην ύφανση της ωκεάνιας μυθιστορίας. Στο κρισιμο σημείο, τη συνάντηση με το φοβερό πλοίο-φάντασμα «Αλμπέρτα», γίνεται η ίδια η ψυχανάλυση ηρωίδα της αφήγησης, εξιχνιάζοντας το μυστήριο με τη δραστική *Lege apis* χρήση της από το συγγραφέα Μακ Γκρέγκορ, ένα από τα πρόσωπα του έργου που λειτουργεί κι αυτό σαν προσωπίδιο του ποιητή¹³.

Η ψυχανάλυση φέρνει στο κέντρο της μυθιστορίας αλλά και της Ιστορίας την Οιδιπόδεια Τραγωδία. Συνάμα, ως λύτρωση του δεσμώτη Ιμέρον ανήκει στο τέλος της Ιστορίας, στο επέκεινά της. Γι' αυτό και στη μελλοντική αταξική Παγκόσμια συμπολιτεία, που οραματίζεται ο Ιούλιος Βερν-Εμπειρικός επί του «Μεγάλου Ανατολικού», ο Σιγκμουντ Φρόιντ θα τιμάται ως «ελλεκτός του θεού», ως «ένθεος»¹⁴. Αλλά ο Εμπειρικός ξεφεύγει κι από τα όρια της φροϊδικής «ορθοδοξίας». Αρνείται ν' απολυτοποιήσει τη δυσφορία μέσα στον πολιτισμό ή να θεωρήσει αιώνιο το ίδιο το Οιδιπόδειο. Γι' αυτόν η ψυχανάλυση προφητεύει κατ' όναρ την άρση της δυσφορίας μέσα στον πολιτισμό και το τέλος του Οιδιπόδειου.

• *Πώς είναι δυνατόν να ξεπεραστεί η οιδιπόδεια τραγωδία;* Στην τραγωδία επί του καταστροφώματος της «Αλμπέρτα», ο Εμπειρικός έδειξε ότι η παραβίαση του νόμου και μάλιστα του θεμελίου του, του ταμπού της αιμομιξίας, για χάρη του πόθου, ενισχύει το Νόμο και τις τρομερές του συνέπειες. Μετατρέπει σε αντινομία το αντιφατικό δίπολο Νόμος/Πόθος που έφερε στο φως ο Lacan, ιδιαίτερα όταν αποσαφηνίζει τη σχέση του Σαντ με τον Καντ. Πώς είναι δυνατόν να ξεπεραστεί η αντίφαση χωρίς να απολυτοποιηθεί σε ανιπερβλήτη αντινομία; Από την άλλη, ο απειλειθερωμένος κόσμος της πανανθρώπινης ευδαιμονίας, κατά τον Εμπειρικό, ή θα βρίσκεται πέρα από τον Οιδιπόδα και πέρα από την κατάρα του Νόμου ή δεν θα υπάρξει. Η μετάβαση σ' αυτό το Νέο Κόσμο, ο ίδιος ο πόνος του «Μεγάλου Ανατολικού», εξαρτάται από την υπέρβαση ή μη της αντίφασης του Νόμου και του Πόθου. Το Μεσσιανικό, η ρήξη της συνέχειας της Ιστορίας, εξαρτάται απ' αυτή την άρση¹⁵.

Το τρίτο δοκίμιο του «Πλου και Κατάπλου του "Μεγάλου Ανατολικού"» ανιχνεύει τη συνάφεια της Μεσσιανικής προσδοκίας και της άρσης του Οιδιπόδειου και του ταμπού της αιμομιξίας στη βιβλική και την ταλμουδική παράδοση και την επεξεργάζεται παραπέρα με τους όρους της μαρξιστικής παράδοσης.

Ο Μεσσίας είναι το άνθος της ρίζας Ιεσσαί, που δεν είναι άλλη από τον Μωάβ, τον καρπό του αιμομιχτικού έρωτα της θυγατέρας του Λωτ με τον πατέρα της¹⁶. Έρχεται πέρα και πάνω απ' όλα τα ταμπού, πέρα και πάνω από το ταμπού όλων των ταμπού, εκείνο της αιμομιξίας.

Δεν πρόκειται για παλινδρόμηση στη θέση του ζώου, αλλά για απαλλαγή από καθετί το απάνθρωπο. Μια παραβίαση του ταμπού της αιμομιξίας προκαλεί πάντα την ενισχύση του. Το ζήτημα είναι η υπέρβαση των όρων που έκαναν ιστορικά αναγκαίο το ταμπού και το Νόμο. Η ίδια αντίφαση Νόμος/Πόθος είναι παράγωγη μιας ακόμα θεμελιακότερης αντίφασης, εκείνης ανάμεσα στην εργασία και τον Πόθο. Είναι με την εργασία, όπως έδειξαν ο Μαρξ κι ο Ένγκελς, που έγινε το άλμα από το ζώο στον άνθρωπο κι ανακαλύφθηκε το ταμπού της αιμομιξίας. Είναι η εργασία κι οι ανάγκες της που βάζουν όρια και όρους στον Πόθο. Μόνο με την υπέρβαση της Εργασίας, τη μεταμόρφωσή της σε δημιουργική δραστηριότητα και την «ανάπτυξη μιας ολότητας πόθου», όπως το βλέπει ο Μαρξ στη *Γερμανική Ιδεολογία*¹⁷, μόνο με τη λύση της αντίφασης Εργασίας/Πόθου λύνεται κι η αντίφαση Νό-

μου/Πόθου. Πουητική πρόβλεψη αυτής της διαλεκτικής, όπως μεταμορφώνονται και οι δύο αντίθετοι όροι της σχέσης, είναι το όραμα του Κόσμου-που-έρχεται, όπως παρουσιάζεται στον Ιούλιο Βερν στο «Μέγα Ανατολικό» κι όπου ο πλανήτης μας θα συντίθεται από «Ζώνες Προόδου» - δημιουργικής δραστηριότητας και «Ζώνες Παραδείσου» - απελευθερωμένου Ιμέρου.

III

Κάπως έτσι ο αγαθότατος μα βαθύτατα πικραμένος Ανδρέας Εμπειρικός, «ναυτικός εκ ναυτικών» της Άνδρου, διέσχισε με το μυθικό του υπερωκεάνιο τον Ωκεανό της Ιστορίας των ανθρώπινων βασάνων. Έτσι πορεύτηκε «πέραν από βαρείες καταθλίψεις που κυρίευαν τον ίδιον κατά καιρούς»¹⁸, όπως μαρτυράει ο φίλος του Οδυσσέας Ελύτης.

Πόσο ταιριάζουν στον Εμπειρικό τα λόγια του έσχату Νίκου Καρούζου, λίγο πριν πεθάνει! *Έρρημος είμαι κι ανάβω λυχναράκι θλίψεως*¹⁹.

Επί σαράντα συναπτά έτη, μετά τα Κρώρα, ανάβει ξανά και ξανά ο Ανδρέας Εμπειρικός το δικό του χαρμόσυνο λυχναράκι και βλέπει μέσα στο ζόφο των καιρών την ανταύγεια της Αυγής. Μέσα στο λυκόφως το λυκαυγές. Το φως εκείνο του Ησαΐα που βλέπει, μετά το Άουσβιτς, κι ο Celan διαβάζοντας τον Meister Eckhart.

DU SEI WIE DU, immer
Stant vp Jherosalem inde
erheyff dich
Auch wer das Band zerschnitt
zu dir hin
inde wirt
erluchtet
knüpfte es neu, in der Gehugnis,
Schlammbrocken schluckt ich,
im Turm,
Sprache, Finster-Lisene
kumi
ori²⁰

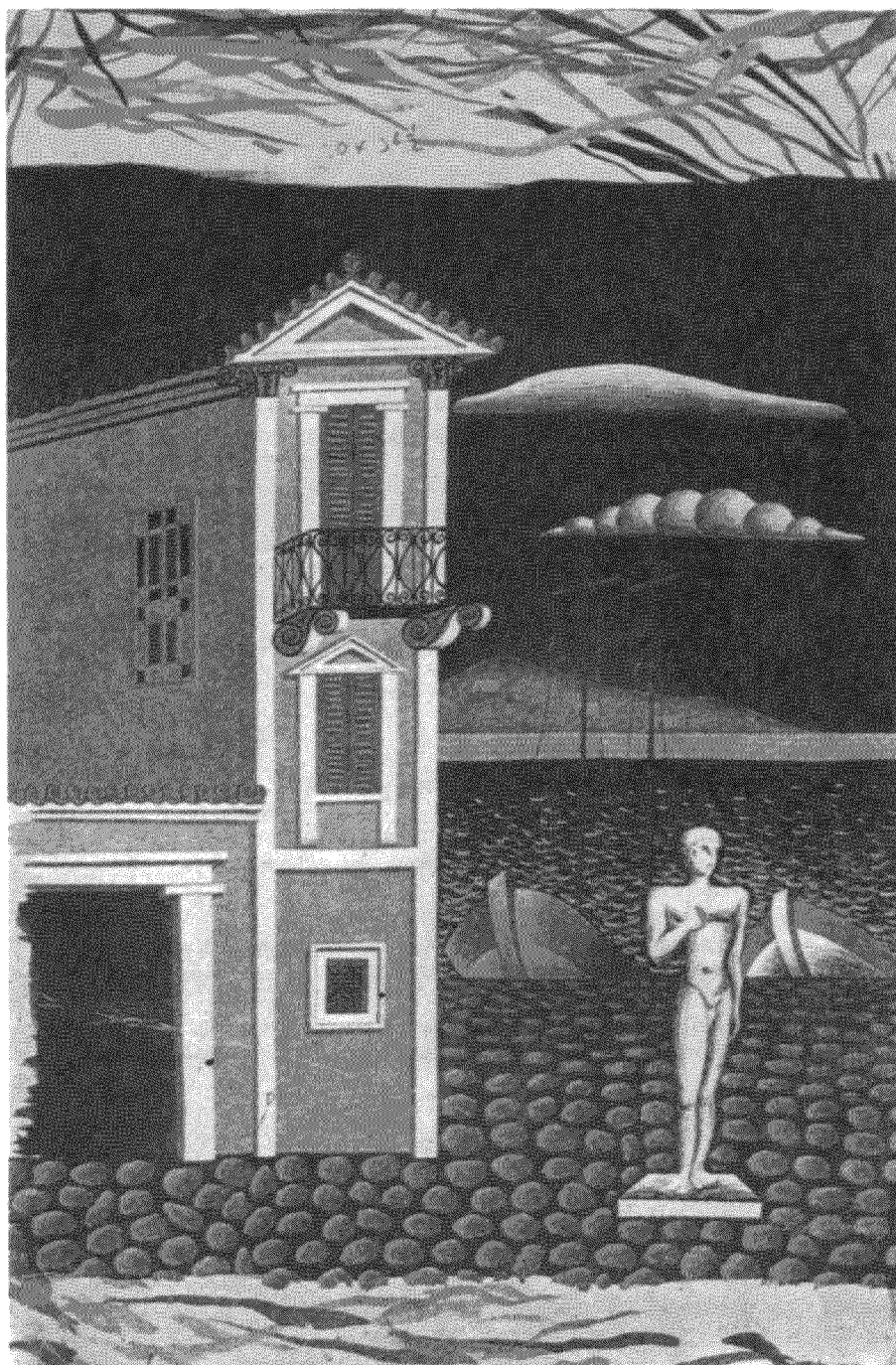
ΕΣΥ Ο ΕΣΟΜΕΝΟΣ ΩΣ ΕΣΥ, πάντα
Ανάστα Ιερουσαλήμ και
Φωτίζου
Εκείνος που τον δεσμό διέρρηξε
με σένα
φωτίζου
φωτίζου
τον ξανάδεσε εν επιγνώσει
Πηλού τρίμματα κατάπια
στον πύργο
Λόγε Ακρογωνιαίε σκότους
(κουμί) Ανάστα
(ορί) Φωτίζου

Τα τελευταία λόγια, στα εβραϊκά, είναι από τον Ησαΐα και διαβάζονται το προτελευταίο Σάββατο του εβραϊκού έτους, πριν τις τρομερές μέρες του Rosch Haschana και του Yom Kippur. «Φωτίζου φωτίζου Ιερουσαλήμ, ήκει γαρ σου το φως και η δόξα Κυρίου επί σε ανατέταλκεν»²¹. Το λυκαυγές μέσα στο λυκόφως είναι ακριβώς το φως ιλαρόν που βλέπουν όσοι αξιώνονται «ελθόντες επί την ηλίου δύσιν, ιδόντες φως εσπερινόν». Το φως της εσπέρας δεν είναι το φως το ιλαρόν, καθώς το πρώτο είναι κτιστό και το δεύτερο άκτιστο. Το πρώτο είναι λυκόφως, το δεύτερο λυκαυγές. Αυτό είδε επί του καταστρώματος του «Μεγά-

λου Ανατολικού» και η Υβόννη του Εμπειρίκου: Το «υπαρκτόν αλλά μη ορατόν εις πολλούς το Μέγα Φως το Ακτιστόν, το Μέγα Φως το Άπιαστον, το εν μεγαλείω και δόξη καταηγάζον, το εις τους αιώνας άπιαστον, μα εκθαμβωτικά εις τους αιώνας των αιώνων ορατόν, μόνο εις όσους ευλογήθηκαν με την υψίστην Χάριν το Φως αυτό να ιδούν»²² Kumi Ori.

Σημειώσεις

1. Οδυσσέα Ελύτη, *Αναφορά στον Ανδρέα Εμπειρίκο*, Εγνατία 1978, σ. 64.
2. Ανδρέα Εμπειρίκου, *Ο Μέγας Ανατολικός*, Αγρα, τόμος 3, σσ. 281-282.
3. Σάββα Μιχαήλ, *Πλους και κατάπλους του «Μεγάλου Ανατολικού»*, Αγρα 1995.
4. Το κείμενο της σχετικής εισήγησης που έγινε στο Διασχολικό Σεμινάριο, υπό την επίβλεψη του επίκουρου καθηγητή Θεολογίας Μ. Μπέζου, στις 29 Μαΐου 1995, δημοσιεύτηκε στο *Μανδραγόρα*, τεύχος 10-11, Ιανουάριος/Απρίλιος 1996, σσ. 23-29 με τον τίτλο «Η εμπειρία του Ιερού στον Ανδρέα Εμπειρίκου». Η ομιλία με τίτλο «Επί της πηγής της τικτούσης αφύσσου – ο Ανδρέας Εμπειρίκος in fin de siècle», στο συνέδριο για τον υπερφαιισμό στο Παν/μιο της Πάτρας, 20 Νοεμβρίου 1995, είναι υπό έκδοση στο περιοδικό *ΕΛΙ-ΤΡΟΧΟΣ*. Ανέκδοτη παραμένει η εισήγηση στο στρογγυλό τραπέζι για τα είκοσι χρόνια από το θάνατο του Εμπειρίκου στο Ίδρυμα Γουλανδρή-Χορν, το Δεκέμβριο του 1995, με τίτλο «Ο Μέγας Ανατολικός κατ' όναρ».
5. Μάριον Μαρκίδη, «Λαγνουργία», *Τετράδια Ψυχιατρικής*, Γενάρης-Φεβρουάριος-Μάρτης 1996, Νο 53, σσ. 123-31 και την απάντηση του Σ. Μιχαήλ, «Η Απώθηση της Αγαθοσύνης ή ο "Μέγας Ανατολικός" κι ο Μάριος Μαρκίδης», *Τετράδια Ψυχιατρικής*, Απρίλης-Μάης-Ιούνιος 1996, Νο 54, σσ. 104-112.
6. Οδυσσέα Ελύτη, *ό.π.*, σ. 15.
7. Σ. Μιχαήλ, *Πλους...*, *ό.π.*, σσ. 25-26.
8. *Ο.π.*, σσ. 17-20.
9. *Ο.π.*, 77-85.
10. Α. Εμπειρίκου, *Ο Μέγας Ανατολικός*, *ό.π.*, τ. 6 και 7, κεφ. 69-74.
11. Κ. Μαρέ, *Κριτική του προγράμματος της Γκότα*.
12. *Ο Μέγας Ανατολικός*, *ό.π.*, τ. 6, σ. 207.
13. Βλ. Σ. Μιχαήλ, *Επί της πηγής της τικτούσης αφύσσου...*, *ό.π.*
14. *Ο Μέγας Ανατολικός*, *ό.π.*, τ. 5, σ. 163.
15. Σ. Μιχαήλ, *Η απώθηση της αγαθοσύνης*, *ό.π.*, σ. 111.
16. Σ. Μιχαήλ, «Ο Ανδρέας Εμπειρίκος και οι θηγατέρες του Λωτ», στο *Πλους...*, σσ. 87-128.
17. Κ. Marx - F. Engels, *The German Ideology*, στα *Collected Works*, Μόσχα, Progress, Vol. 5, σ. 254.
18. Οδυσσέα Ελύτη, *ό.π.*, σ. 65.
19. Ν. Καρούζου, «Η Διεφώτιση Omega», στα *Ποιήματα Β'*, Ίκαρος 1994, σ. 547.
20. Paul Celan, *Gesammelte Werke*, Frankfurt 1983, τόμος 2, σ. 327.
21. Ησ. ξ' 1.
22. *Ο Μέγας Ανατολικός*, *ό.π.*, τόμος 1, σ. 108.

Ν. Εγγονόπουλος, Το πείον του Πειραιώς με άγαλμα, 1944